

Jelena Vasiljević

jelena_vasiljevic@yahoo.com

Ideje građanstva i politike državljanstva – izazovi antropološkoj imaginaciji***Apstrakt:**

Iako se spektrom svojih značenja odnose na probleme konstituisanja ljudskih zajednica, upravljanja društvenim odnosima u njima i definisanja granica prema Drugima – što su neki od definišućih problema antropologije – pojmovi građanstva i državljanstva često nisu prepoznati kao relevantni okviri za antropološka istraživanja. Namera mi je da u ovom radu ukažem kako na moguće upotrebe ovih pojmova kao okvira za neka antropološka istraživanja, tako i na važne doprinose koje antropologija može ponuditi boljem razumevanju njihove političke operacionalizacije.

Ključne reči:

građanstvo, državljanstvo, kulturna prava, antropologija

Možda se ne moramo složiti sa tvrdnjom da je antropologiju, više nego bilo koju društvenu ili humanističku disciplinu, nemoguće definisati predmetom njenog proučavanja, tek moramo priznati da se poslenici ove nauke, kako u svetu tako i kod nas, bave izuzetno raznorodnim fenomenima, potpisujući se ispod velikog broja različitih *antropologija*. Tako imamo razvijene, ili nešto novije istraživačke tradicije razvijane u okvirima antropologije srodstva, antropologije religije, urbane antropologije, političke antropologije, antropologije potrošnje itd. – spisak je svakako podugačak. Skoro svi oblici društvenog ponašanja i organizovanja mogu biti predmet antropološkog zanimanja. Ova široka disciplinarna optika, čiji je rezultat bogata razuđenost predmeta interesovanja samih antropologa, bila je moguća, između ostalog, i stoga što je disciplina uvek bila otvorena za koncepte, ideje i teorije koje su dolazile i iz drugih društvenih nauka, poput sociologije, političke teorije, studija kulture, roda itd. Mene ovde interesuje jedan takav koncept, za koji mislim da nije imao dovoljnu recepciju u samoj disciplini, naročito kod nas, a za koji smatram da pravi plodonosnu konjunkciju sa antropološkim istraživanjima – reč je o pojmu građanstva i državljanstva.¹

* Rad je rezultat učešća na projektima br. 43007 i br. 41004 koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ Pri tom, ne plediram za konstituisanje *antropologije* građanstva ili državljanstva, kao što ni ne tvrdim da bi za ove koncepte trebalo da bude zainteresovana prven-

Naime, iako se spektrom svojih značenja odnose na probleme konstituisanja ljudskih zajednica, upravljanja društvenim odnosima u njima i definisanja granica prema Drugima – što su neki od definišućih problema naše discipline – pojmovi građanstva i državljanstva nisu dovoljno (ili čak uopšte) prepoznati kao relevantni okviri za antropološka istraživanja. Namera mi je da u ovom tekstu delimično rasvetlim njihove potencijale i razloge zbog kojih bi ih trebalo uvrstiti i u antropološki vokabular. Na početku, želim da objasnim zašto insistiram na pojmovnom jedinstvu građanstva i državljanstva i zašto ih u tekstu navodim zajedno. Zatim, želim da objasnim, pre svega istorijski, kontekst pojačanog interesovanja za ove teme. Najvažniji deo teksta posvetiću (relativno) recentnom uključenju i aktivnoj ulozi antropologije u debatama oko reformulacije građanskih prava i politika državljanstva, kao i mogućoj aplikaciji ovih pojmovnih okvira na etnografska istraživanja nekih problema vezanih za naš region i „domaći“ istorijsko-politički kontekst.

Kada govorim o interesovanju za pojmove građanstva i državljanstva, imam na umu jednu razvijenu teorijsku i istraživačku (interdisciplinarnu) tradiciju koja je posebno zaživela u anglosaksonskom govornom i naučnom području, i koja se razvija pod okvirom *studija građanstva*, odnosno *citizenship studies*.² *Citizenship* se kod nas najčešće prevodi kao *građanstvo* (dok je *državljanstvo* prevod za termin *nationality*, koji u ovom kontekstu ne treba brkati s *nacionalnošću* u etnokulturnom smislu), mada je to svakako nedostatan prevod kojim se ne mogu pokriti sve dimenzije formalnih i dinamičkih aspektata uređenja života građana u jednoj političkoj zajednici, što sve implicira engleski termin. Bez želje da usložnjavam problem iznalaženja preciznog i adekvatnog prevoda, samo ću se ukratko osvrnuti na neke od tema koje *citizenship studies* obrađuju i objasniti zašto je nemoguće termin prevesti samo pojmom *građanstvo*. Naime, pod krovnim terminom *citizenship* u anglosaksonskoj tradiciji mišljenja obrađivani su kako problemi građanske participacije, aktivizma i identiteta (glasačke navike, političko udruživanje i delovanje, građanski protesti i neposlušnost; pitanja pomirenja različitih partikularnih etničkih, religijskih i drugih identiteta sa identitetom građanina date političke zajednice itd.), tako i pitanja formulisanja uslova pripadnosti političkoj zajednici (ko su državljani, koja su im prava, kako su prava diferencirana među državljanima; sprovođenje politike imigracije i naturalizacije, pitanja dvojnog državljanstva itd.). Dakle, *citizenship* se ujedno odnosi i na ideju korpusa i aktivnosti građanstva, i na pitanje formalnih uslova sistema u kojima građani žive, kao državljani konkretne političke (i zako-

stveno politička antropologija. Samo konstatujem da se ovi koncepti retko pominju u antropološkim istraživanjima, a u daljem tekstu obrazlažem zašto ipak zaslužuju veću pažnju.

² Pogledati npr. sledeće zbornike: Beiner 1995, Shafir 1998, Bellamy and Palumbo 2010, kao i Isin and Turner 2007.

nodavne) zajednice. Na drugom mestu, o razlikovanju građanstva i državljanstva navela sam sledeće:

„Državljanstvo se, svakako, odnosi na pravno–politički uslov formalnog pripadanja državi, te predstavlja osnovni uslov za sva druga prava koja se u okviru države mogu ostvariti. Koncept građanina je daleko složeniji filozofsko–politički koncept i neodvojiv od ideje političke zajednice i građanskih prava. U tom smislu, može se, veoma uslovno, reći da je državljanstvo „statičniji“ pojam koji implicira formalno–pravne uslove pripadanja zajednici, dok je građanstvo apstraktniji i „dinamičniji“ pojam, jer implicira uslove zamišljanja zajednice (ko su njeni članovi, ko *treba* da budu članovi), ali i aktivno sudelovanje u njoj.“ (Vasiljević 2011a).

Iz ovoga sledi da pitanja državljanstva i građanstva vidim kao povezana, te smatram da je važno, za potrebe približavanja onoga što se proučava u okviru *citizenship studies* domaćem kontekstu, naglasiti da ona čine deo jedne misaono–istraživačke celine.³

Važno je objasniti i zašto (i kada) problematizacija ovih pojmova postaje naročito prisutna u društvenim istraživanjima, u toj meri da možemo govoriti o svojevrsnoj poplavi tekstova i knjiga o građanima i državljanstvu. Istorijski, ovaj period se poklapa sa velikim političkim promenama koje su se zbile na samom kraju osamdesetih i u prvoj polovini devedestih godina prošlog veka. Naravno, reč je o padu Berlinskog zida, kraju hladnoratovske i ideološke podele sveta – vremenu za koje nam se činilo da je dovelo istoriju do svog „kraja“ – i stvaranju novih država na prostoru nekadašnjeg Istočnog bloka. Razaranje jednog tipa političke zajednice u svrhu kreiranja novih i drugačijih tipova „obnovilo je važna pitanja o tome šta drži građane zajedno u deljenoj političkoj zajednici“ (Beiner 1995, 3). U tim procesima nije se samo desio nestanak jednih država i njihovo zamenjivanje novim: veliki broj građana izgubio je svoje državljanstvo (mnogi nisu automatski dobili novo), dok su ostali, bukvalno preko noći, postali građani u drugačijem političkom sistemu. Formulirana su nova pravila koja su određivala ko ima pravo državljanstva, ko *treba* da bude državljanin, ko je isključen, što su sve pitanja koja se nisu ticala samo političkih i društvenih uređenja, već i građanskih, pa i osnovnih ljudskih prava (jer su mnogi, tokom ovih procesa, bili lišeni bilo kakvog državljanstva, tog osnovnog „prava da se imaju prava“ (Arendt 1951, 297–98).

S druge strane, ovaj period označen je i intenziviranjem takozvanih identitetskih politika i politika priznanja, koje su još od kraja šezdesetih go-

³ Pomenuću još samo da je problem odnosa među ovim terminima i problem njihovog značenja uočen i ranije. Tako je, na primer, Aljoša Mimica predlagao da se oblast izučavanja označena pojmom *citizenship* (i francuskom rečju *citoyenneté*) prevodi kao *građanskost* (kako bi se izbegla implikacija statusa ugrađena u termin građanstvo) (Mimica 2002), dok je Aleksandar Molnar čak pokušao da objasni *su-protstavljenost* pojmova građanstvo i državljanstvo (2004).

dina, sa novim društvenim pokretima, dovodile u pitanje klasično razumevanje politike univerzalnog državljanstva i jednakih građanskih prava. Naime, pod ovim potonjim, misli se na klasičan model građanstva razvijen kod T. H. Maršala u njegovom seminalnom eseju (Marshall 1950), u kom je iscrtao istorijski razvoj prava, od političkih preko građanskih do socijalnih. Poput svojevrsne dogme, njegova ideja o univerzalnim građanskim pravima – idealu razvijanom u skoro svim posleratnim državama blagostanja (i onima koje su to donekle bile, poput SAD) – smatrana je modelom ostvarivanja prava građana unutar država–nacija. Svi građani uživaju jednaka prava, jednaki su pred zakonom, a one najugroženije štite i socijalna prava; smatralo se da ovakav sistem garantuje ideal ravnopravnog građanstva u svim demokratskim društvima. Pa ipak, od kraja šezdesetih godina, Maršalov model našao se pod snažnom kritikom, pre svega onih koji su mu zamerali da je iz njega izuzeo kulturna prava, kao i različite oblike diskriminacije koji su se odvijali ispod plašta političkog i pravno uređenog javnog života. Kritika je bila naročito jaka u Americi, gde je isticano da različite etničke, religijske, rodne i seksualne grupe zapravo nisu ravnopravne – uprkos jednakim pravima koje pojedinci formalno uživaju – jer je pitanje njihove različitosti gurano u izvanpolitički milje, milje privatnosti, pa ni njihova diskriminacija nije dobijala politički tretman (v. npr. Neš 2006, 183–244). Odatle se formulišu različite normativne teorije koje predlažu upravo politizaciju tih različitosti – kao jedini način borbe protiv pretvaranja razlike u politički umanjena prava – zalaganjem ne za jednaka prava za sve, već za različita prava za različite grupe. Jedna od poznatijih teorijskih formulacija tih težnji jeste ona ka „grupno–izdiferenciranim pravima“ Ajris Merion Jang (Young 1995). Druga poznata borba u tom pravcu jeste borba za kulturna ili kolektivna prava, kroz teoriju multikulturalizma, koja će od devedesetih godina dobiti i sve vidljiviju političku konkretizaciju, zalaganjem za posebna prava koja bi uživale posebne kulturne grupe (urođeničke, nacionalne manjine, imigranti...) (Kymlicka 1995). Dakle, ne ulazeći detaljnije u ove borbe i njihovu argumentaciju, zaključićemo da su sve važniju ulogu i sve veću vidljivost dobile ideje po kojima put ka pravednom društvu ne leži u jednakim pravima za sve građane, već u posebnim pravima za posebne grupe građana. Ideja da grupe (najčešće etničke) imaju „pravo na prava“ naći će svog odjeka i u novim državama koje će nastajati na prostoru nekadašnjih socijalističkih i višenacionalnih država – kroz implementaciju svojevrsnih „etničkih demokratija“ (Smootha 2001), zapravo kroz „pravo“ etničkih grupa da imaju „svoju“ državu.

Uloga antropologije u polemikama oko rekonceptualizacije građanstva

Ove promene u pravcu rekonceptualizacije ideala građanstva i državljanskih politika imale su snažan odjek i u antropologiji koja od kraja devedesetih godina prošlog veka ulazi u sve žešću polemiku sa političkom

teorijom koja promovise politiku kulturnih i grupnih prava, naročito kada se zalaže za kulturu kao osnov pozivanja na prava. Te debate svedoče i o svojevrsnom zaokretu unutar same discipline – zaokretu spram jednog od svojih nosećih pojmova, naime kulture – trendu kome svedočimo još od ranije (Wright 1998), ali koji je sa ovom debatom postavio antropološka istraživanja i njenu empirijsku evidenciju u centar polemika oko dizajniranja novih političkih uređenja. Pomenuću na ovom mestu dva važna antropološka zbornika radova koji su se pojavili u prvoj deceniji 21. veka, a koji su na vrlo direktan način polemizirali sa politikom multikulturalizma i ukazivali na njene nedostatke, kao i na problem zasnivanja kulturnih prava i, uopšte, problem diskursa prava u kontekstu uređivanja odnosa između različitih „kultura“. Reč je zbornicima *Culture and Rights* (Cowan et al. 2001) i *Human Rights in Global Perspective* (Wilson and Mitchel 2003).

Uz nužno pojednostavljivanje cele debate, o politici zastupanja kulturnih prava govoriću prvenstveno kroz razvoj i (političku) razradu ideja politike priznanja i multikulturalizma (Kymlicka 1995; Taylor 1994). Njihovo je polazište zasnovano na ideji da pojedinac ne može biti istinski slobodan u društvu koje ne uvažava u dovoljnoj meri njegovu/njenu kulturu i koje insistira na kulturno neutralnom političkom javnom prostoru – koji, kako Kimlika tvrdi, prokazujući mit o „kulturno nepristrasnim“ građanskim državama, to zapravo nikad i nije (Kymlicka and Opalski 2001, 16). Da bi se uistinu ostvario ideal liberalno–demokratskih društava, ona moraju, po autorima koji slede ovu misao, adekvatno, što će reći pravno–političkim sredstvima, priznati različite kulturne tradicije. Ova ideja nas vodi ka jednom drugačijem konceptu uređenja odnosa među građanima i drugačijoj politici državljanstva, koja umesto da nudi „samo“ ideal jednokoprnih građana, mora ponuditi i pravne mehanizme za priznavanje njihovih kulturnih različitosti. Tako se, na primer, razvija (a u mnogim državama i implementira) model posebnih prava za urođenička društva, imigrante, te nacionalne manjine. Ono što se smatra tradicijom i kulturom tih grupa postaje legalno kodifikovano; prava grupa i njihovih kultura, pledira se, moraju biti pod zaštitom država i međunarodnih institucija, kulturama se mora obezbediti pravo na opstanak i razvoj. Naravno, ta ideja nije nova, i posmatrano iz ugla istorije antropologije, donekle se podudara sa tradicijom kulturnog relativizma boasovskog tipa, koja svaku univerzalnu pretenziju na uređenje sveta vidi kao potencijalno opresivnu po različite, međusobno nesamerljive kulture. Međutim, ono što jeste novo predstavlja uvođenje pravnih mehanizama koji *Kulturi* dodeljuju status subjekta prava, učvršćujući ideju da je svet, poput arhipelaga, izdelfen na kulture–ostrva (Eriksen 1993), te naturalizuju ideju da svaki pojedinac pripada određenoj kulturi.

Naravno, suvišno je obrazlagati kako je, samo na konceptualnom nivou, ovakva zamisao često kritikovana od strane društvenih i humanističkih istraživača, s obzirom na, od devedesetih godina, već duboko učvršćene teorije o fluidnim identitetima, poroznim granicama kulture, hibridnim identite-

tima i sl. Ipak, ovde želim da skrenem pažnju na jedan vrlo konkretan segment debate i negodovanja od strane jednog dela antropološke zajednice. Reč je o insistiranju na kontraindikovanostima kulturnih politika kao pravnih politika, na negativnim posledicama kodifikacije i legalizacije značenja kulturnih praksi, s obzirom na pojedince i mogućnosti njihovih slobodnih izbora unutar i izvan zajednica kojima neposredno pripadaju. Tako se u spomenutim zbornicima često ukazuje na primere koji ilustruju pojavu kulturno-političkih elita kojima legalna kodifikacija „njihove“ kulture pomaže da petrifikuju lokalno kontekstualizovana znanja i prakse, te da manipulišu „kulturom“ u cilju očuvanja sopstvenih privilegija. Takođe, u odvojenom osvrtu na polemiku koju je zbornik *Culture and Rights* pokrenuo sa zagovornicima multikulturnih politika, njegova urednica, Džejn Kouven zamerila je, konkretno, Kimliki na jednom naivnom uverenju da su kulture „prihvati ili ostavi“ opcije, koje je dobro negovati (zbog pojedinaca koji su im privrženi), i koje ne nose nužnost izbora za one na koje se odnose (Cowan 2006). Mnogim primerima, od Grčke do Nepala, tekstovi u pomenutim zbornicima, naprotiv, pokazuju kako politizacija kulture može imati izuzetno opresivne efekte na pojedince koji su upleteni u njihove mreže (Dembur 2001, Cowan 2003, Gellner 2001).

Zatim, usvajanje paradigme o kulturnim pravima, kao dobroj politici uređenja odnosa među građanima različitog kulturnog i etničkog porekla, može nam zamagliti pogled na složene procese političkih borbi koji se odvijaju u najrazličitijim političkim kontekstima (videti zanimljiv primer koji poredi takve borbe od strane makedonske manjine u Grčkoj i albanske manjine – sada konstitutivnog naroda – u Makedoniji: Cowan 2003). Ovi zbornici upravo kritikuju simplifikaciju u pristupu različitim političkim sukobima, kada se oni sagledavaju kroz prizmu kulturnih sukoba i kad se u tom ključu traži formula za njihovo rešavanje. Vulgarnija varijanta ovih pristupa su famozna razmišljanja o „sukobu civilizacija“ i „ratovima kultura“. Ovde je zanimljivo uočiti kako je upotreba kulture u periodu nakon Drugog svetskog rata do danas doživela radikalno drugačiju recepciju u smislu mogućih političkih operacionalizacija i eskplanatornih okvira. Naime, podsetićemo se kako je jedan glasan deo američke antropološke zajednice (sa Melvilom Herskovicem na čelu) – a možemo slobodno tvrditi da je to bio i prevladavajući stav u disciplini generalno – oštro kritikovao Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, smatrajući da se nikakva univerzalna etička načela ne mogu nekritički primenjivati na različite kulture, s obzirom na njihove međusobno nesamerljive moralne univerzume (Herskovits 1947). Smatralo se da adekvatan pristup rešavanju problema sa kojima se čovečanstvo može suočiti mora uzeti u obzir kulturne različitosti; uvažavanje postojanja različitih kultura mora prethoditi svakoj etici globalne politike. Kultura je otud uzimana kao prepreka simplifikaciji pogleda na globalne probleme; kulturna raznolikost je vrednost po sebi, mora se čuvati (i zakonima obezbediti njeno očuvanje) i uzimati u obzir pri razmatranju

sukoba, ratova i globalnih problema uopšte. Tada se javlja i ideja o kulturnim pravima kao garantu opstanka kulturne raznolikosti čovečanstva. Međutim, zamah koji je „kulturni narativ“ (*culture talk*) dobio, postajući sastavni deo razumevanja načina na koji „svet funkcioniše“, proizveo je donekle suprotne rezultate: mnogi konflikti prevedeni su isključivo u kulturne konflikte, a pitanje slobode pojedinaca i njihovih građanskih prava preneseno je na teren kulturnih sloboda i kulturnih identiteta kao „prirodnih“. Kultura je upravo zamaglila, umesto da rasvetli, složenosti političkih sukoba i pitanja borbi za priznanje i identitet pojedinaca. Zato ni ne čude apeli mnogih antropologa za napuštanjem tog koncepta, kao analitičkog i eksplanatornog oruđa, kao i spremnost mnogih iz disciplinarnе zajednice da se kritički postavе prema politikama koje promovišu заштиту kulturnih identiteta i kulturnih prava (Eriksen 2001).

Ipak, ideja o tome da kulture moraju imati svoja prava, да су политичке zajednice zapravo *zajednice (kulturnih ili etničkih) zajednica* – čime се implicira да kulturni identiteti pojedinaca prethode njihovim građanskim identitetima или да су, u najmanju ruku neodvojivi od njih – sve više postaju neupitne i sprovode се u političku realnost. Ilustrativan primer za to pokazuju i zemlje nastale po raspadu bivše Jugoslavije, koje су svoju novu građansku realnost i politike држављанства oslonile upravo na tu ideju. „Najčistije“ primere takvih politika imamo u државama sa konsocijacijskim postkonfliktnim uređenjem, poput Bosne i Hercegovine, Makedonije, donekle i Kosova. Antropološka истраживања, која би била на трагу argumenata iznesenih u pomenutim zbornicima, могла би да pruže korisne uvide u implikacije i neposredne efekte implementiranja novih држављанских политика на svakodnevni život i identitetske orijentacije samih држављана. U том smislu, politike држављанства i građanskih prava би svakako trebalo да буду predmet i detaljnih etnografskih истраживања.

Ka jednoj mogućoj etnografiji politike држављанства

Međutim, etnografska истраживања različitih aspekata postjugoslovenskih društava (i naravno, ne samo njih) mogla би да koriste koncepte држављанства i грађанства i kao svoja polazišta. S ovom tvrdnjom bih се okrenula drugom argumentu s početka teksta, naime, ukazala bih na то како nam ovi koncepti mogu pomoći да uobličimo neke potencijalne истраживачке probleme. Pri том ću се ograničiti upravo на primere ilustrativne за postjugoslovenske politike i režime држављанства, s obzirom на svoja ranija истраживања vezana uz ovu problematiku (Vasiljević 2011a, Vasiljević 2011b).

Naime, čin raspada SFRJ i stvaranje novih држава bio je traumatičan за mnoge грађане uhvaćene u ove procese, не само zbog ratova i ekonomske кризе која је usledila, već i zbog administrativnog haosa koji се директно тicao statusa bivših i postajućih држављана. S obzirom на то да је proces razaranja једног грађанства i stvaranja novih, kao i stvaranje novih државних граница,

uticao na svakodnevicu mnogih ljudi, stvorene su i nove društvene realnosti, nove kategorije pojedinaca i novi konteksti njihovih borbi i životnih uslova. Primeri su brojni, a navešću samo neke, kako bih bliže ilustrovala uticaj politike državljanstva na svakodnevicu i na nove kontekste života mnogih građana, te na moguće etnografije datih procesa. Jedan eklatantan primer u Srbiji svakako su izbeglice i interno raseljena lica, na čiji životni usud i „svrstavanje“ u posebnu legalnu i političku kategoriju nisu uticali samo ratovi, već i legalni okviri i političke odluke kojima se regulisao njihov status građana. Na primer, nije od male važnosti činjenica da se tokom devedesetih godina otežavao prijem izbeglica u srpsko (i SRJ) državljanstvo, kao i da im nedostatak odgovarajućih zakona u zemljama odakle su proterani nije omogućavao adekvatno pravo na povratak i imovinu. Upravo se u sferi zakona o državljanstvu kriju mnoga objašnjenja mehanizama manipulacije izbeglicama tokom ovog perioda (Vasiljević 2011a). U Sloveniji, jednim potezom državne administracije i donetim zakonom o državljanstvu nezavisne države, preko noći je stvorena čitava nova socijalna i politička kategorija čuvenih *izbrisanih* (videti npr Deželan 2013). Tako su politike kreiranja novih država i argumenata njihove legitimizacije, proizvele nove socijalne i političke uslove za veliki broj ljudi, pri tom ih marginalizujući i homogenizujući u posebne grupe. Ljudi iz takozvanih mešovitih brakova bili su suočeni sa nekim drugačijim problemima, opet vezanim za problem regulisanja prebivališta, boravka, identifikacije od strane drugih i samoidentifikacije. Jedan od mehanizama rešavanja mnogih od gore pomenutih problema, bila je institucija dvojnog državljanstva, koja, pak, sa svoje strane, takođe predstavlja nezavisan istraživački problem, s obzirom na implikacije po mobilnost stanovništva i njegovu višestruku identifikaciju na ovim prostorima. Politika „država matica“ kojima su nove države na ovim prostorima privlačile „svoje“ etničke sunarodnike iz susednih država – opet svojim zakonima o državljanstvu i dijaspori – izazvala je nove tipove mobilnosti i gravitiranja velikog broja stanovništva ka određenim centrima, ali i nestabilne političke uslove u međudržavnim odnosima. Svi pomenuti problemi, ali i mnogi drugi – poput života u novostvorenim pograničnim područjima, etničke mobilizacije ohrabrivane novim režimima državljanstva, glasačkih, socijalnih i ekonomskih prava za regionalnu i „širu“ dijasporu itd. – predstavljaju polja mogućih etnografija, koje bi ispitivanjem ljudskih iskustava i grupnih i pojedinačnih tranzicija u nove sisteme, dale važan doprinos razumevanju političkih i društvenih transformacija koje se zbivaju od raspada SFRJ do danas. Važno je uzeti u obzir da različite političke tendencije nisu mogle biti konkretizovane bez prevođenja u pravnu realnost, a tako združeni, politički i pravni okviri u kojima su sprovedene nove politike državljanstva i regulisanja dostupnosti građanskih prava (i njihovo često vezivanje uz prava konkretnih etničkih grupa), najdirektnije su uticali na brojne grupe ljudi, na mnoge pojedince i na njihove specifične životne trajektorije. Mišljenja sam da se tu krije veliki potencijal za različita etnografska istraživanja, koja bi, fokusirajući se, na primer, na životne priče tih pojedina-

ca, ili na procese „postajanja“ pripadnikom određene socijalne i političke kategorije – izbrisanih, izbeglica, apatrida... – pokazala kako formalni uslovi pripadanja političkoj zajednici postaju življena svakodnevnica.

Umesto zaključka, želim samo da podvučem još jednom heurističku važnost razmišljanja o državljanstvu i građanstvu, kako za antropološku teoriju tako i za etnografiju. Politike formulisanja građanskih prava i uređenja kulturne različitosti u složenim državnim zajednicama isuviše je važno pitanje, i bremenito raznovrsnim posledicama po živote pojedinaca, da bi bilo prepušteno samo političkoj i pravnoj teoriji. Antropologija je pokazala, da je svojom važnom tradicijom istraživanja i promišljanja odnosa kulture, društva i pojedinca, značajan sagovornik u rešavanju pitanja uređenja političkih zajednica. Učestvovanje u ovim teorijskim debatama moralo bi biti stimulatивно za samu disciplinu. S druge strane, ukoliko uvažimo činjenicu da državne politike koje uređuju pitanje statusa i prava, pa posredno i pitanja uključenosti, marginalizacije i identiteta, najdirektnije utiču na iskustva i životne uslove brojnih grupa ljudi – imigranata, azilanata, gastarbajtera, manjina itd, za koje postoji jak interes za etnografska istraživanja – moramo uvažiti i to da ta iskustva i uslove nećemo uspeti adekvatno da razumemo ukoliko ne shvatimo ulogu građanstva i državljanstva u njihovom formiranju.

Literatura:

Arendt, Hannah. 1951. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt Brace.

Beiner, Ronald (ed.). 1995. *Theorizing Citizenship*. Albany: State University of New York Press.

Bellamy, Richard, and Antonino Palumbo (eds.). 2010. *Citizenship*. Surrey: Ashgate Publishing limited.

Cowan, Jane K. et al (eds.). 2001. *Culture and Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cowan, Jane K. 2003. „The uncertain political limits of cultural claims: minority rights politics in south-east Europe“. In: Richard Ashby Wilson and Jon P. Mitchell (eds.), *Human Rights in Global Perspective*, 140–162. London: Routledge.

Cowan, Jane K. 2006. „Culture and Rights After *Culture and Rights*“. *American Anthropologist*, Vol. 108, No. 1, 9–24.

Dembour, Marie-Benedicte. 2001. „Following the movement of a Pendulum“. In: Jane K. Cowan et al (eds.), *Culture and Rights*, 56–79. Cambridge: Cambridge University Press.

Deželan, Tomaž. 2013. „In the name of the nation and/or Europe? Determinants of the Slovenian citizenship regime“. *Citizenship Studies*, Vol. 16, Issue 3–4: 413–429.

Eriksen, T. H. 1993. „Do Cultural Islands Exist?“, *Social Anthropology* 1: 133–147.

Eriksen, T. H. 2001. „Between universalism and relativism: a critique of the UNESCO concept of culture“, In: Jane K. Cowan et al (eds.), *Culture and Rights*, 127–148. Cambridge: Cambridge University Press.

Gellner, David N. 2001. „From group rights to individual rights and back: Nepalese struggles over culture and equality“, In: Jane K. Cowan et al (eds.), *Culture and Rights*, 177–200. Cambridge: Cambridge University Press.

Herskovits, Melville. 1947. „AAA Statement on Human Rights“. *American Anthropologist* 49: 539–43.

Inin, Engin, and Brian S. Turner. „Investigating Citizenship: An Agenda for Citizenship Studies“. *Citizenship Studies*, Volume 11, Issue 1: 5–17.

Kymlicka, Will. 1995. *Multicultural Citizenship – A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press.

Kymlicka, Will and Magdalena Opalski (eds.). 2001. *Can Liberal Pluralism Be Exported?* Oxford: Oxford University Press.

Marshall, T. H. 1950. *Citizenship and Social Class: And Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mimica, Aljoša, prevod 2002. „Pravo građanstva ili aparthejd?“ (Etjen Balibar). *Republika* broj 286–287, 1–30 juni. Pristupljeno avgusta 2012. http://www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/2002/286-287/286-287_2-1.html.

Molnar, Aleksandar. 2004. „Građanin“. U: Predrag Krstić (prir.), *Kritički pojmovnik civilnog društva*, 11–38. Beograd: Grupa 484.

Neš, Kejt. 2006. *Savremena politička sociologija*. Beograd: Službeni glasnik.

Shafir, Gershon (ed.). 1998. *The Citizenship Debates*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Smooha, Sammy. 2001. *The Model of Ethnic Democracy*. ECMI Working Paper # 13. Flensburg: European Centre for Minority Issues.

Taylor, Charles. 1994. „Multiculturalism and the Politics of Recognition.“ In: Amy Gutmann (ed.), *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, 25–74. Princeton: Princeton University Press.

Vasiljević, Jelena. 2011a. „Ključni elementi transformacije režima državljanstva u Srbiji od 1990. godine“. *Filozofija i društvo* 22, 4: 63–82.

Vasiljević, Jelena 2011b. *Citizenship and belonging in Serbia: in the crossfire of changing nationhood narratives*. CITSEE Working Paper Series 2011/17, Edinburgh: The University of Edinburgh.

Wilson, Richard Asby and Jon P. Mitchel (eds). 2003. *Human Rights in Global Perspective*. London: Routledge.

Wright, Susan. 1998. “The Politicization of ‘Culture’”. *Anthropology Today*, Vol. 14, No. 1: 7–15.

Young, Iris Marion. 1995. "Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship." In Ronald Beiner (ed.), *Theorizing Citizenship*, 175–207. Albany: State University of New York Press.

Jelena Vasiljević

The idea of citizenship and the policy of nationality – challenges in the anthropological imagination

Even though the terms citizenship and nationality, with their wide range of meanings, relate to the problems in constituting human communities, managing the social relationships within them as well as defining borders towards the Others – some of the defining anthropological issues – these terms are often not recognized as relevant frameworks for anthropological researches. In this paper it is my intention to point out possible uses of these terms as frameworks for some anthropological researches as well as the important contributions anthropology can offer for the better understanding of their political operationalization.

Key words: citizenship, nationality, cultural rights, anthropology